

Mentális kifejezések jelentősége a perspektíva-felvételben a csoportidentitás tükrében

Vincze Orsolya¹

¹ PTE BTK Pszichológia Intézet
7624 Pécs, Ifjúság út 6.

orsolyavincze@hotmail.com

Kivonat: A mentális kifejezések szerepet játszanak az empátia és az azonosulás folyamataiban. A mentális állapotok figyelembevételének képessége elősegíti a cselekvő személy perspektívájának felvételét. A folyamat során a megfigyelő kiterjeszti saját tudatát a cselekvő személyre, amely megkönnyíti a cselekvő személy belső történéseinek elképzelését, cselekvésének megértését. Vizsgálatomban a Nooj nyelvi program keretében kidolgozott mentális gráfot alkalmaztam 1900 és 2007 között megjelent középiskolai történelemtankönyvek Osztrák-Magyar Monarchiával kapcsolatos szövegrészeinek elemzésére. Előadásomban a mentális akciók gyakorisági eloszlása és a csoport identitás összefüggéseire szeretnék rámutatni.

1 Bevezetés

A társas viselkedés alapvető feltétele a perspektíva-felvétel képessége. Lényeges szerepet játszik a segítségnyújtásban [1], csökkenti a szociális agressziót [9], valamint a társas ítéletalkotás hibáit [10].

A perspektíva-felvétel szituatív kezelése a szociálpszichológiában nem új keletű dolog, azonban közvetlen vizsgálata csupán az utóbbi évtizedekben kezdődött. Tudománytörténeti gyökerei az attribúció tárgyköréhez vezetnek vissza, amely a cselekvések oki magyarázatával foglalkozik. A cselekvések mögött rejlő okokat tekintve általános jelenség, hogy mások viselkedésének magyarázatában nem vesszük figyelembe a nyilvánvaló külső okokat [14]. Másszóval indokolatlanul feltételezzük, hogy mások cselekvéseit azok személyes, belső tulajdonságai jobban meghatározzák, mint a környezeti tényezők, amelyekben a cselekvés megjelenik. Ugyanakkor önmagunk viselkedésének magyarázatában éppen ellenkezőleg járunk el, vagyis inkább a helyzeti körülményeket hangsúlyozzuk. Erre a diszkrpanciára, amelyet *cselekvő-megfigyelő torzításnak* hívunk, Jones és Nisbett [11] hívta fel a figyelmet, akik rámutattak arra, hogy a nézőpont eltérő tartalmakat eredményez a cselekvések értelmezésében. Ez a torzítás azonban nemcsak önmagunk és mások relációjában jelenik meg. Fiske és Taylor [12] vizsgálatában a megfigyelő egy interperszonális helyzet két résztvevőjének viselkedését látta különböző nézőpontból. Annak a személynek a viselkedését, akit a téri elrendezésből fakadóan jobban látott, szignifikánsan több

diszpozicionális okkal indokolta. A cselekvések oki magyarázatával foglalkozó kutatások tehát a perspektívát elsősorban a helyzet perceptuális körülményeinek függvényében vizsgálták. A legelső vizsgálatok egyike, amely kifejezetten a perspektíva-felvétellel foglalkozik Regan és Totten [13] nevéhez köthető. Kísérletükben nyíltan arra kérték a résztvevőket, hogy a cselekvő perspektíváját felvéve magyarázzák annak viselkedését. Nyilvánvalóvá vált, hogy a cselekvő-megfigyelő torzítás hiánya ebben az esetben egy kognitív erőfeszítés, a perspektíva-felvétel következménye, amelyben a megfigyelő nem csupán a célszemély viselkedéséhez könnyen illeszthető diszpozíciókat veszi figyelembe, hanem a cselekvő mentális állapotára is kiterjeszti a figyelmét. A célszemély gondolatainak, érzelmeinek, intencióinak figyelembevétele a cselekvés finomabb, részletesebb értelmezését eredményezi, amely szükségszerűen implicálja a szituatív tényezők tekintetbe vételét.

A kutatók között konszenzus mutatkozik arra vonatkozóan, hogy a perspektíva-felvétel szoros kapcsolatban áll az *észlelt hasonlósággal*. Davis és munkatársai [3] egy vizsgálatukban arra kérték a kísérleti személyt, hogy vegye fel a cselekvő perspektíváját, majd később jellemezze saját magát, valamint a cselekvő személyt egy előre megadott tulajdonságlistán. A kutatók azt találták, hogy a perspektíva-felvétel szignifikánsan több hasonló tulajdonságot eredményezett a megfigyelő és a cselekvő között, mint azoknak a személyeknek az esetében, ahol nem volt perspektíva-felvétel instrukció.

1.1 A perspektíva-felvétel szerepe a csoportközi folyamatokban

A csoportidentitás folyamatában lényeges szerepet játszik az észlelt hasonlóság. Önmagunk meghatározásában gyakran használunk olyan tulajdonságokat, amelyekben saját csoportunk más tagjaival osztozunk. A szociálpszichológiában ez az elgondolás a társadalmi kategorizáció elméletében jelenik meg [id. 15]. Egyik központi fogalma a *deperszonalizáció*, amely egy olyan folyamatot jelöl, amelyben a személy úgy fogja fel önmagát, mint egy szociális kategória kicserélhető tagját, s nem mint egy önálló személyiséggel rendelkező entitást. A deperszonalizáción keresztül a személyes tulajdonságok és a csoport tulajdonságai kibogozhatatlanul összekapcsolódnak [15]. Ennek alapján számos kutató követlen összefüggésbe hozza a csoportazonosulást az észlelt hasonlóság - vagyis a személyes és a csoport tulajdonságok átfedésének – mértékével [15] [18] [16]. Coats és munkatársai [2] újabban azt is bizonyították, hogy az észlelt hasonlóság a tulajdonságokon túl, az attitűdökre is kiterjed.

A saját csoporttal szemben észlelt hasonlóság funkcionális jellegű, amennyiben elősegíti a külső csoporttól való megkülönböztetést. A megkülönböztetés, vagy másság igénye az információfeldolgozás és megjelenítés eltérő módozatait implicálja csoportközi helyzetben. Például a saját csoport sikereit és a külső csoport kudarcait általában belső tényezőknek tulajdonítjuk, míg a saját csoport kudarcait illetve a külső csoport sikereit helyzeti tényezőkkel magyarázzuk. A pozitív megkülönböztetés igénye nyelvi szinten is megjelenik. A saját csoport pozitív, illetve a külső csoport negatív viselkedésének absztrakt nyelvi síkon történő leírása (melléknevek használata) időben tartós és konstans értéket tulajdonít a csoportnak. Míg a saját csoport nega-

tív és a külső csoport pozitív magatartásának konkrét, kontextusfüggő nyelvi megjelenítése (leíró igék használata) a viselkedés egyediségére utal, annak helyzetspecifikusságát implikálja, amely ezáltal megakadályozza az általánosítást [8].

Újabban Leyens és munkatársai [7] az érzelmekkel kapcsolatban, Kozak pedig általában a mentális állapotok tulajdonítására vonatkozóan is kimutatta a csoportközi torzítást. Az infrahumanizációs elmélet [7] szerint léteznek olyan humán sajátosságok, amelyek kizárólag az ember sajátjai, s amelyek birtoklása révén megkülönböztethető más alacsonyabbrendű élőlényektől. Ilyenek például a másodlagos, vagy szociális érzelmek (csodálat, büszkeség, vágyódás), amelyek társadalmilag meghatározottak, szemben az elsődleges, biológiai alapokkal rendelkező érzelmekkel (szomorúság, öröm, harag). Leyens és munkatársai kísérletileg igazolták a külső csoport infrahumanizációját a másodlagos érzelmek tekintetében. Ez az eredményekben úgy jelent meg, hogy a kísérleti személyek szignifikánsan több szociális érzelmet tulajdonítottak a saját csoportnak, mint a külső csoportnak. Kozak [6] hasonló elgondolásból kiindulva igazolta, hogy az infrahumanizáció a kognitív kapacitás tágabb tartományára is kiterjed, így például a gondolatokra, az intenciókra, és a célokra. Kísérleti eredményeiben beszámol arról, hogy az előítéletességet mérő skálán magas pontszámot elért személyek egy rákövetkező vizsgálatban szignifikánsan kevesebb mentális állapotot tulajdonítottak a színesbőrű amerikai célszemélynek, mint saját szociális kategóriájuk tagjának.

Az elmúlt évtizedben egyre hangsúlyosabbá váltak az elgondolások, amelyek a perspektíva-felvételt a csoportközi konfliktus csökkentésének egyik lehetséges módjaként kezelik. Galinsky és Moskowitz [5] abból a feltételezésből indultak ki, hogy a perspektíva-felvétel képes módosítani a külső csoport reprezentációját, amely ezáltal a másik csoport pozitívabb megítélését eredményezi. Az eredmények azt mutatták, hogy azok a személyek, akiket egy külső csoporttag perspektívájának felvételére instruáltak, nagyobb hasonlóságot észleltek a célszeméllyel, valamint jóval pozitívabban is értékelték a kontroll csoport tagjaihoz képest. Azonban az észlelt hasonlóság és a pozitív attitűd nem csupán a célszemély esetében volt kimutatható, hanem azon kategóriával szemben is, amelybe a célszemély tartozott (idős emberek csoportja). A vizsgálati személyek hasonló tulajdonságokkal ruházták fel önmagukat és a célszemélyt, mi több, ezek a tulajdonságok jóval kisebb számban tartalmaztak sztereotíp kifejezéseket a célszemély kategóriáját illetően a kontroll csoporthoz képest. A vizsgálat alátámasztja azt a feltevést, hogy csoportközi kontextusban a külső csoporttag perspektívájának felvétele észlelt hasonlóságot eredményez, amely meggátolja a sztereotíp konstrukciók használatát a célszemély értékelésében, valamint kategorizációjában.

2 Perspektíva-felvétel: a mentális igék szerepe a szövegben

2.1 Csoporttörténetek és a csoport perspektívája

A csoporttörténetek a csoportidentitás hordozói, és közvetítői egyszerre. Ezek az elbeszélések a történések tényszerű leírásán túlmenően, az eseményeket sajátos narratív perspektívában ábrázolják. Az elbeszélésben megjelenő szereplők tudat-

tartalmainak megjelenítése (mit gondol és érez), cselekvőképességük (passzív elszenvető vagy aktív cselekvő), valamint cselekvéseik valenciája a csoportidentitás közvetítésének finom narratív eszközei. Ezeknek az eszközöknek a nyelvi kifejezései az események olyasfajta ábrázolását teszik lehetővé, amely a csoportidentitást elfogadható módon jeleníti meg.

Az előző fejezetben számos kísérlet bemutatása mentén megpróbáltunk rámutatni arra, hogy a perspektíva-felvétel lényeges szerepet játszik a cselekvő értékelésében, valamint viselkedésének értelmezésében; növeli az észlelt hasonlóságot, elősegíti a belső állapotok figyelembevételét, amely egy csoportközi helyzetben csökkenti a sztereotip konstrukciók használatát és a célszemély – valamint a csoport, amelybe beletartozik – értékelését pozitívan módosítja.

A következő elemzés bemutatása során, ezeket az eredményeket alapul véve abból feltételezésből indultunk ki, hogy a csoporttörténetekben a saját csoport szereplőinek mentális aktusai elősegítik a csoport perspektívájának felvételét, ezáltal hangsúlyossá teszik a csoportidentitást. A külső csoport mentális akciói csökkentik a sztereotip ismereti konstrukciók használatát és csökkentik a csoportközi konfliktust.

2.2 Vizsgálat

A bemutatásra kerülő vizsgálatban 1900 és 2007 között megjelent magyar történelem tankönyvek Osztrák-Magyar Monarchiával foglalkozó fejezeteit elemeztük a kognitív és érzelmi igék eloszlását tekintve. A tankönyveket évtizedekre lebontva vizsgáltuk, és minden évtizedből különböző szerzőktől származó tankönyv idevonatkozó részeit elemeztük.

A szövegeket a Nooj szoftver keretében vizsgáltuk és a korábban kidolgozott kognitív (Fig. 1.) [17], valamint érzelmi (Fig. 2.) [4] gráfokat futattuk rajtuk.

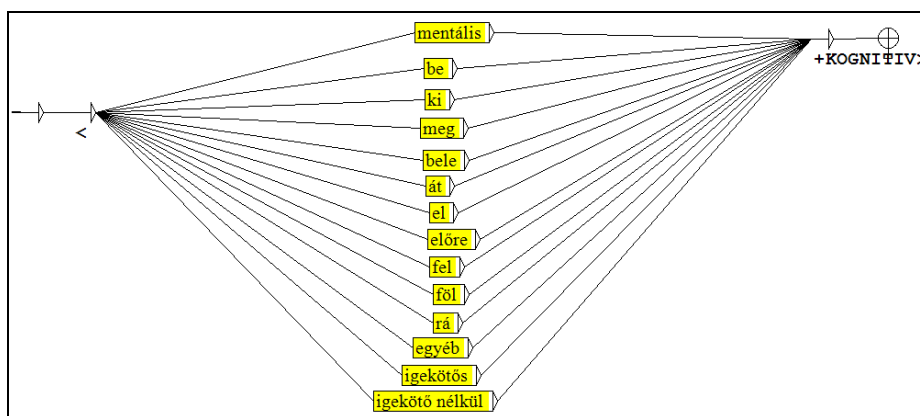

Fig. 1. Kognitív gráf

Az így kapott szövegeket az Atlas-ti programmal manuális kódolás alá vetettük. Erre azért volt szükség, mivel a Nooj nyelvi fejlesztő környezetben a személyi referenciákat egyelőre nem tudjuk kezelni. A manuális kódolás során tehát azonosítottuk a kognitív és érzelmi cselekvések alanyait. Ennek megfelelően a következő kódokat állapítottuk meg a szereplők azonosítására:

- **magyar személy:** meghatározott magyar személy (Kossuth, Deák, Széchenyi)
- **magyar csoport:** általánosan megnevezett magyar személyek nem intézményesült csoportja (hazafi, költők, írók, vezetők, politikusok, ellenállás, katonák, segédmunkások)
- **magyar intézmény:** megnevezett intézményesült csoport (társadalmi osztály, tiszték, rendőrség, törvény, kormány, miniszter, sajtó)
- **magyar nemzet:** (nemzet, magyarok)
- **osztrák személy:** meghatározott osztrák személy (Ferenc József, Erzsébet királyné, Haynau, Schmerling, Bach, uralkodó)
- **osztrák csoport:** általánosan megnevezett osztrák személyek nem intézményesült csoportja
- **osztrák intézmény:** megnevezett intézményesült csoport cselekvése (Bécs, hivatalnokok, rendszer, törvény)

2.3 Eredmények

A mentális állapotok, vagyis a kognitív és érzelmi kifejezések eloszlását tekintve látható, hogy összességében a magyar csoport szignifikánsan több mentális akciót hajt végre, mint az osztrák csoport ($\chi^2=82,474$, $p<0,05$). Az eredmények idői lefutása alapján azonban észrevehető, hogy a két csoport között nincs szignifikáns különbség a század elején publikált történelemkönyvek esetében. A '40-es évektől kezdődően ez a kiegyenlített eloszlás felborul, és a mentális állapotok szignifikánsan gyakrabban jelennek a magyar szereplők esetében². A fentebb vázolt felvetésünk tükrében értelmes feltételezésnek tűnik, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia idejében íródott történelemtankönyvekben az események narratív ábrázolása a társadalomban reálisan élő identitászsükségletnek megfelelően történik. Azaz a mentális állapotok kiegyensúlyozott megjelenítése a perspektíva-felvételt mind a két nemzet esetében elősegíti (1. Táblázat).

² 1940-ben $\chi^2=5,000$ $p<0,05$; 1950-ben $\chi^2=43,085$ $p<0,05$; 2000-ben $\chi^2=14,727$ $p<0,05$

1. Táblázat: mentális állapotok nyelvi markereinek eloszlása a magyar és az osztrák szereplők között

Évtized	Szószám	Mentális állapotok	
		Magyar szereplők	Osztrák szereplők
1900	5301	49	40
1910	7070	65	45
1920	4000	32	19
1930	7091	50	30
1940	10970	67*	44
1950	21413	139*	49
2000	10352	62*	26
összesen		439*	280

Az eredmények részletesebb elemzéséből az is kitűnik, hogy a mentális állapotok kognitív (gondol, remél, emlékszik, hisz) valamint érzelmi (szeret, gyűlöl, bízik, hű) nyelvi márkerei tekintetében is szignifikáns eltérés mutatkozik a két csoport között. A magyar szereplők belső, kognitív történései ($\chi^2=29,097$ $p<0,05$) valamint érzelmi megnyilvánulásai ($\chi^2=32,814$ $p<0,05$) is szignifikánsan gyakoribbak, mint az osztrák szereplőké. Az egyes korszakokat tekintve észrevehető, hogy a század elején a szereplők belső, kognitív állapotai kiegyensúlyozott eloszlása mellett, az osztrákokhoz való viszony megjelenítésének igénye is tükröződik az érzelmi igék előfordulásának szignifikáns eltéréseiben (1900-ban $\chi^2=9,757$ $p<0,05$, 1910-ben $\chi^2=6,095$ $p<0,05$). Az eseménytől való idői távolodás a kognitív igék gyakoriságának eltérésén keresztül hangsúlyosabbá teszi a magyar csoport perspektíváját (1930-ban $\chi^2=4,898$ $p<0,05$, 1950-ben $\chi^2=22,915$ $p<0,05$, 2000-ben $\chi^2=15,211$ $p<0,05$) (2. Táblázat).

2. Táblázat: kognitív és érzelmi nyelvi markerek eloszlása a magyar és az osztrák szereplők között

évtized	szószám	Kognitív igék		Érzelmi igék	
		Magyar szereplők	Osztrák szereplők	Magyar szereplők	Osztrák szereplők
1900	5301	21	31	28*	9
1910	7070	36	32	29*	13
1920	4000	17	10	15	9
1930	7091	38*	21	12	9
1940	10970	51	36	16*	8
1950	21413	85*	33	44	16
2000	10352	55*	21	7	5
összesen		331*	206	162*	74

A belső, mentális állapotok nyelvi kifejezései olyan narratív eszközök, amelyek az empátián keresztül elősegítik a szereplők és az általuk képviselt csoport perspektívájának felvételét [19], valamint megjelenítik az érzelmi viszonyulások minőségét. Identitás-közvetítő szerepük abban nyilvánul meg, hogy a csoporttörténet tartalmait - a szereplők és viselkedéseik értékelését, valamint cselekvőképességüket – hangsúlyosabbá teszik. Az Osztrák-Magyar Monarchia időszakát az eseménnyel egy időben történő, valamint attól időben távolodó ábrázolása kongruens módon jeleníti meg, az aktuális és a visszatekintő identitásszükségletnek megfelelően.

Bibliográfia

1. Batson, C. D.: Prosocial motivation: Why do we help others? In A. Tesser (Ed.), *Advanced social psychology*. McGraw-Hill, Boston (1994) 333-381
2. Coats, S., Smith, E. R., Claypool, H., & Banner, M.: Overlapping mental representations of self and in-group: Response time evidence and its relationship with explicit measures of group identification. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36, (2000) 302-315
3. Davis, M. H., Conklin, L., Smith, A., & Luce, C.: Effect of perspective taking on the cognitive representation of persons: A merging of self and other. *Journal of Personality & Social Psychology*, 70, (1996) 713–726
4. Fülöp, É., László, J.(2006): Az elbeszélések érzelmi aspektusának vizsgálata tartalom-elemző program segítségével. *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia konferenciakötete*, Juhász Nyomda, Szeged, (2006), 296-304
5. Galinsky, A. D., & Moskowitz, G. B.: Perspective taking: Decreasing stereotype expression, stereotype accessibility, and in-group favoritism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, (2000) 708–724
6. Kozak, M. N., Correll, J., & Doan, T. Mind Attribution and Prejudice (megjelenés alatt)
7. Leyens, J. Ph., Paladino, P.M., Rodriguez, R. T., Vaes, J., Demoulin, S., Rodriguez, A. P., et al.: The emotional side of prejudice: The role of secondary emotions. *Personality and Social Psychology Review*, 4, (2000) 186-197
8. Maas A., Salvi, D., Arcuri, L., & Semin, G. R.: Language use in intergroup contexts: The linguistic intergroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, (1998) 981-993
9. Richardson, D. R., Hammock, G. S., Smith, S. M., Gardner, W., & et al.: Empathy as a cognitive inhibitor of interpersonal aggression. *Aggressive Behavior*, 20 (4), (1994) 275-289.
10. Savitsky, K., Van Boven, L., Epley, N., & Wight, W.: The unpacking effect in responsibility allocations for group tasks. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, (2005) 447–457
11. Jones, E. E., & Nisbett, R. E.: The actor and the observer: Divergent perceptions of the causes of behavior. In: E. E. Jones (Ed.), *Attribution: Perceiving the Causes of Behavior* (pp. 79–94). Hillsdale, NJ, USA: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. (1971)
12. Fiske, S. T., & Taylor, S. E.: *Social Cognition*. (2nd ed.). McGraw-Hill. New York (1991)
13. Regan, D. T., & Totten, J.: Empathy and attribution: Turning observers into actors. *Journal of Personality & Social Psychology*, 32 (5), (1975) 850-856

14. Ross, L.: The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 10, Academic Press. New York (1977)
15. Smith, E. R., & Henry, S.: An in-group becomes part of the self: Response time evidence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, (1996) 635-642
16. Tropp, L. R. & Wright, S. C.: Ingroup identification as inclusion of ingroup in the self. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, (2001) 585-600
17. Vincze O., László J.: A mentális igék szótára, valamint alkalmazása az automatikus tartalomelemzésben. *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia konferenciakötete*, Juhász Nyomda, Szeged, (2006) 339-349
18. White C. S., Aron, A., Brook, S., Tropp, R. L.: Hogyan teszünk más embereket és csoportokat önünk részévé? Énkiterjesztés és csoportközi viszonyok. In: Forgas P. J. és Kipling D. W. (szerk.) *A társas én. Az önmegismerés szociálpszichológiája*. Kairosz Kiadó. Budapest (2001) 43-56
19. Liu, J.H., László, J.: A narrative theory of history and identity: Social identity, social representations, society and the individual. In: Moloney G., and Walker, I.: *Social Representation and Identity; Content, Process and Power*. (megjelenés alatt)